

УДК 376-053.5-056.26]:316.776-027.568(045)

СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Світлана Шуляк, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики та журналістики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-3669-852X

E-mail: shulyak_svitlana@ukr.net

Стаття присвячена дослідженню комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Розкрито особливості комунікативної діяльності дошкільників з особливими освітніми потребами. Охарактеризовано компетентнісний підхід до формування комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Зазначено, що важливим завданням є формування у дітей інтересу до світу людей, усвідомленого ставлення до себе як особистості. Встановлено, що педагогу необхідно враховувати комунікативні можливості дошкільника, тобто те, до якої форми спілкування здатна дитина, і потім, поступово ускладнювати зміст та засоби спілкування. Визначено, що розвиток комунікативної компетентності дітей з особливими освітніми потребами необхідно спрямовувати на задоволення потреб конкретної дитини, і, відповідно до цього, створювати освітнє середовище.

Ключові слова: комунікативна компетентність; старший дошкільний вік; особливі освітні потреби; компетентнісний підхід; мовленнєвий розвиток; освітнє середовище; зв'язне мовлення; спілкування.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Svitlana Shuliak, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Applied Linguistics and Journalism, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-3669-852X

E-mail: shulyak_svitlana@ukr.net

The interest in communicative problems on the part of representatives of various scientific fields is largely explained by the fact that communication can be considered a necessary and general condition of human life and one of the fundamental foundations of society's existence.

The purpose of the article is to study the communicative competence of older preschool children with special educational needs.

When communicating with children with special educational needs, the educator must take into account their communicative capabilities, that is, what form of communication the child is capable of, and then gradually complicate the content and means of communication. A competent approach to the formation of communicative competence of older preschool children with special educational needs involves the

task of developing dialogue skills. An important task is the formation of children's interest in the world of people, a conscious attitude towards themselves as individuals. Ways of communication, or communicative skills, are considered as actions by which the child expresses his attitude towards peers in the process of playing and at the same time influences them. Communicative competence of older preschoolers with special educational needs is the ability to establish and maintain relationships with others, as well as to combine knowledge, abilities and skills for quality communication. The development of communicative competence of children with special educational needs should be aimed at meeting the needs of a specific child, and, accordingly, create an educational environment.

Further research will concern the study of social and emotional development of older preschool children with special educational needs.

Keywords: *communicative competence; older preschool age; special educational needs; competence approach; speech development; educational environment; coherent speech; communication.*

Зацікавленість комунікативною проблематикою з боку представників різних наукових напрямів (логопедичного: О. Боряк, С. Конопляста, А. Савицький, Н. Чередніченко та ін.; логопсихологічного: Т. Волковська, В. Калягін, О. Павлова та ін.) багато в чому пояснюється тим, що комунікацію можна вважати необхідною і загальною умовою життєдіяльності людини і однією з фундаментальних основ існування суспільства.

Пріоритетність завдання розвитку комунікативних якостей та умінь у дітей старшого дошкільного віку визнається провідними фахівцями у галузі психології та педагогіки: Г. Андреева, А. Богуш, Д. Бойков, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, М. Лісіна, В. Мухіна, О. Смірнова, С. Ставицька, І. Цимбалюк та ін.

Дослідженню корекційно-розвивальної роботи з дітьми старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами присвячені наукові праці А. Богуш, І. Баранець, Н. Гавриш, С. Долженко, І. Дорожко, К. Крутій, М. Омельченко, Т. Піроженко, Є. Соботович, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін.

І. Дорожко, О. Малихіна, Л. Туріщева визначили особливості ігрової діяльності, що спрямована на розвиток комунікативних умінь молодших школярів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі [3].

М. Омельченко, О. Мамічева, В. Сильченко, В. Кордонець комунікативну компетенцію розглядають як психологічну систему, яка об'єднує в собі три компоненти: мовленнєвий досвід, набутий дитиною у процесі спілкування та діяльності; знання культурних норм і правил соціальної взаємодії; орієнтування у комунікативних засобах, що належать національному, становому менталітету у межах певної професійної діяльності [6, с. 9–10]. Серед методів формування комунікативної компетенції найбільше значення мали: спостереження за соціальними явищами, моделювання життєвих ситуацій, розгляд картин, прослуховування та інсценування казок, перегляд діафільмів, дидактичні ігри, організація колективної діяльності [6, с. 11].

Порівняння і аналіз експериментального дослідження, проведеного М. Омельченко, О. Мамічевою, В. Сильченко, В. Кордонець у контрольній та експериментальній групах дошкільників з порушеннями інтелекту свідчать про суттєвий позитивний вплив засобів сюжетно-рольової гри на формування комунікативної компетенції дітей; зокрема: збільшення активного словникового запасу; зростання зосередженості й усвідомлення зверненого мовлення; зростання граматичної та морфологічної правильності мовлення; дотримання норм та правил культури мовлення (не перебивати,

не штовхатись, не кричати тощо), застосування засобів виразності – відповідної інтонації, гучності, емоційного забарвлення мовлення [6, с. 12].

Ю. Рібцун зазначає, «що інноваційне наукове бачення в галузі спеціальної освіти полягає у впровадженні нових підходів з метою гуманізації сфери соціономічних професій, удосконалення навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії, у тому числі розробленні оновленого курикулуму, спрямованого на задоволення наявних потреб конкретної дитини, з відповідною організацією освітнього середовища» [8, с. 53].

Мовленнєва діяльність може виступати як самостійна функція, що характеризується предметним мотивом, цілеспрямованістю, евристичним характером і водночас передбачає фази орієнтування, планування, реалізації плану та контролю, або набувати форми мовленнєвих дій у складі немовленнєвої діяльності [2, с. 78].

Метою статті є дослідження розвитку комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами засобами ігрової діяльності та визначення умов ефективності організації процесу дитячої гри.

Вивчаючи психологічний механізм символізації в структурі комунікативної діяльності дошкільників із затримкою психічного розвитку І. Омельченко зауважує, що «комунікативна діяльність на рефлексійному рівні у ситуації невизначеності взаємин неможлива без актуалізації уяви (символічної функції), внутрішнього діалогу, децентрації; символічні вияви інших людей дошкільники із затримкою психологічного розвитку усвідомлюють із утрудненнями, адже не бачать за ними олюдненого суб'єкта, живе інше Я, з яким можна співпрацювати, вступати у взаємини, недостатньо розуміють, що інша людина може володіти власними бажаннями, намірами» [5, с. 29].

І щоб допомогти дитині у спілкуванні з однолітками, педагог має організувати ігрову діяльність дошкільників так, щоб мотиви гри спонукали дітей з особливими освітніми потребами до спілкування.

І. Баранець дослідила, що «компетентнісний підхід до розв'язання проблеми формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією має спрямовувати корекційно-розвивальну роботу на переорієнтацію з процесу на результат у діяльнісному вимірі, змістити акценти з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток у дітей здатності практично діяти у будь-якій комунікативній ситуації, встановлювати контакти з оточуючими, бути ініціатором розмови, уміти спілкуватися на різні теми» [1, с. 44].

Так, необхідно навчити дітей з особливими освітніми потребами в ігровій діяльності вступати в діалог, підтримувати і вести його послідовно, навчити слухати співрозмовника і розуміти його, в також ясно висловлювати свої думки.

Л. Трофименко зазначає, що «з огляду на соціальну і педагогічну значущість рідної мови для становлення і розвитку кожної особистості, корекції загального недорозвитку мовлення в системі дошкільного навчання і виховання відведено провідну роль; адже набуті уже в дошкільному віці якості, зокрема пов'язані з мовленням, не тільки забезпечують основу шкільного навчання дитини, а й значною мірою зумовлюють практичну, громадську та професійну діяльність кожної дорослої людини. У зв'язку з цим своєчасне виявлення і виправлення недоліків мовленнєвого розвитку у дошкільників є важливим завданням сучасної логопедії» [9, с. 3].

Робимо акцент на формування комунікативної компетентності як одного з елементів готовності до навчання дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами у школі саме через ігрову діяльність і зокрема через сюжетно-рольову гру.

Розвиваючи комунікативні вміння, необхідно враховувати можливості дітей з особливими освітніми потребами, сприяти формуванню соціальних взаємин з оточуючими, формувати вміння підтримувати розмову та застосовувати навички вербального і невербального спілкування у процесі діяльності [3, с. 136].

Комунікативні вміння складаються з показників, які й забезпечують рівень розвитку комунікативних умінь: «по-перше, це комунікативні якості, до яких відносяться вміння вступити в контакт, звернутися до співрозмовника; вміння вислухати співрозмовника; вміння зрозуміти й прийняти іншу думку, відмінну від власної; вміння орієнтуватися в ситуації спілкування; вміння відбирати матеріал та оформляти його в мові; по-друге, це комунікативні дії, які передбачають інтонаційне, емоційне, виразне оформлення мовних висловлювань; вміння відчувати настрій свого співрозмовника; по-третє, це мовленнєві навички, які пов'язані з наявністю достатнього словникового запасу; засвоєнням основних лексичних знаків мови; засвоєнням основних граматичних засобів; сформованістю навичок вимови звуків, складів» [3, с. 136].

Комунікаційний процес можна розглядати як обмін інформацією між людьми, інформаційний аспект спілкування, а метою комунікаційного процесу є усвідомлення і розуміння переданої та одержуваної інформації.

Важливими завданнями вихователя є: формування у дітей інтересу до світу людей як потреби особистості; виховання соціальних навичок поведінки; розвиток усвідомленого ставлення дитини до себе як самостійної особистості, рівної з іншими людьми, як члена суспільства та до своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми; формування готовності сприймати соціальну інформацію; виховання у дітей співпереживання, співчуття, бажання пізнавати людей, вступати у взаємини, взаємодіяти з ними [7, с. 10].

Дорослому належить провідна роль у розвитку самої потреби в спілкуванні, він організовує взаємодію з дитиною у «зоні найближчого розвитку»; забезпечуючи реалізацію потенційних можливостей дітей; це вимагає від вихователя гуманістичного світогляду, творчого підходу до дітей, урахування їхніх індивідуальних особливостей, оволодіння відповідними виховними технологіями [7, с. 14].

Комунікативна компетентність дошкільника з особливими освітніми потребами багато в чому залежить від культури поведінки її батьків та від рівня їх впливу на виховання дитини. Притаманна дитині потреба у спілкуванні і прагнення наслідування задовольняється головним чином в сім'ї. Саме тут дошкільник з особливими освітніми потребами знаходить конкретні зразки поведінки та відносин, які наслідує. Комунікативні вміння в сім'ї найчастіше страждають через відсутність педагогічних знань батьків і недостатньо високого рівня їх власної культури. З цього випливає, що ефективність виховання у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами вміння спілкуватися залежатиме не тільки від зусиль педагогів, а й від того, яку участь у цій роботі візьмуть батьки.

Для дітей дошкільного віку характерні потреби в ігровій діяльності, у зовнішніх враженнях, схваленні. Їм властиві такі соціальні потреби, як спілкування з дорослими і

дітьми, потреба в самоствердженні, самореалізації, самовираженні, а також потреба в емоційному збагаченні. Потреби соціально-морального характеру формують ціннісні орієнтації дитини у сфері її соціальної поведінки. Так, потреба у спілкуванні з батьками, педагогами, однолітками формує розуміння ціннісної сутності самого процесу спілкування. Все це говорить про необхідність і важливість формування у дитини вміння спілкуватися, вступати та вести діалог із оточуючими. У процесі діалогу виникає взаєморозуміння, яке відображає позитивні особистісні установки дошкільників на досягнення згоди у спільній діяльності та постає як відповідний комплекс засобів, реалізація яких потрібна для домовленості у процесі вирішення спільних завдань. Способи спілкування, або комунікативні вміння, розглядаються як дії, за допомогою яких дитина виражає ставлення до однолітків і водночас впливає на них.

Спілкування – це складний процес встановлення контактів між людьми, що включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння іншої людини. Вступаючи в довільне спілкування з дорослими, однолітком, дошкільник здійснює досить складну комунікативну діяльність. Йому необхідно зрозуміти завдання спілкування, увійти в ситуацію, прийняти позицію іншої людини, її наміри, цілі, адекватно реагувати на питання, досягти взаєморозуміння. Всі ці якості необхідні дитині під час навчання у школі.

Спілкуючись із дітьми з особливими освітніми потребами, вихователь враховує їх комунікативні можливості, тобто те, до якої форми спілкування здатна дитина, і потім, поступово ускладнюючи зміст та засоби спілкування, підводить дітей до пізнавального та особистісного спілкування.

Основну групу серед дошкільників становлять діти з такими порушеннями мовлення: фонетико-фонематичного та загального недорозвинення мовлення. Кількість таких дітей щороку збільшується. Без надання своєчасної допомоги такі порушення призводять до душевної незадоволеності, пригніченості, повної або часткової відсутності мовленнєвого спілкування, зокрема виникають проблеми з соціалізацією [4, с. 6].

Основою планування та організації комплексної системи заходів супроводження дітей з особливими освітніми потребами в закладах дошкільної освіти є програмове забезпечення, що сприяє системному і послідовному ускладненню мовленнєвих завдань [4, с. 6].

Корекційно-розвиткова робота з дітьми п'ятого і шостого років життя розподілена за трьома періодами, кожен із яких складається з шести розділів [4, с. 6]. Формування та вдосконалення зв'язного мовлення включає:

1. Формування активної довільної уваги до мовлення, вдосконалення вміння вслухатися до зверненого мовлення, розуміти зміст і помічати помилки у власному мовленні та в мовленні іншої особи.
2. Удосконалення діалогічного мовлення. Закріплення вміння ставити запитання, відповідати на них реченнями з 2–5 слів. Формування активної позиції дитини в діалозі. Закріплення вміння добирати першу фразу діалогу (вітання, подяка, вибачення, запитання, прохання, повідомлення), вислуховувати співрозмовника до кінця.
3. Закріплення вміння будувати речення з 3–5 слів за демонструванням дій і за картинкою.
4. Закріплення вміння повторювати розповідь із 4–6 простих непоширених і

поширених речень.

5. Формування вміння переказувати добре знайомі казки та невеликі тексти з 5–10 речень за допомогою навідних запитань, за планом (з наочною опорою та без неї).
6. Удосконалення вміння складати прості поширені речення за сюжетною картиною за допомогою навідних запитань і без них.
7. Удосконалення вміння складати разом із логопедом і самостійно розповіді-описи, загадки-описи про предмети та об'єкти за зразком, запропонованим планом згідно з тематичними блоками (лексичними темами).
8. Закріплення вміння складати сюжетні розповіді за змістом серії сюжетних картинок, сюжетною картиною, опорною схемою за зразком і планом із допомогою педагога та без нього.
9. Розвиток пояснювального мовлення, спонукання дітей до міркування.
10. Сприяння заучуванню потішок, скоромовок, лічилок, загадок, приказок, прислів'їв, чистомовок, невеликих віршів з урахуванням мовленнєвого порушення. Вправлення у розрізненні на слух текстів різних видів (скоромовка – загадка, вірш – загадка, лічилка – скоромовка, казка – оповідання, оповідання – вірш) [4, с. 78–79].

Діти старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами, що мають потребу у спілкуванні, вступають у взаємодію з оточуючими людьми, реагують на їхні вчинки і постійно прагнуть привернути їх увагу до себе.

Отже, розвитку комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами сприяє залучення їх до ігрової діяльності. Ефективність роботи з формування комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами в ігровій діяльності забезпечується дотриманням наступних умов: постійна включеність ігрової діяльності дітей в освітній процес закладу дошкільної освіти та сім'ї, створення в закладі дошкільної освіти та сім'ї освітнього середовища, відбір найбільш ефективних методів навчання.

Подальші дослідження стосуватимуться вивчення соціально-емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранець І. Методичні основи формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 4(96). С. 39–45.
2. Долженко С., Рібцун Ю. Концептуальні засади вивчення мовленнєвої діяльності з позицій психолінгвістичного підходу. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 2(94). С. 74–80.
3. Дорожко І. І., Малихіна О. Є., Туріщева Л. В. Розвиток комунікативних умінь дітей з ООП в умовах інклюзивного навчання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2021. Вип. 4. С. 134–138.
4. Кравцова І. В., Стахова Л. Л. Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення». Тернопіль: Мандрівець, 2020. 80 с.
5. Омельченко І. Психологічний механізм символізації в структурі комунікативної діяльності дошкільників із затримкою психічного розвитку. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 3(95). С. 26–34.
6. Омельченко М., Мамічева О., Сильченко В., Кордонєць В. Формування комунікативної компетенції у дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами сюжетно-рольової гри. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2022. № 2(106). С. 7–14.

7. Поніманська Т. І., Дичківська І. М., Козлюк О. А., Кузьмук Л. І. Соціальний розвиток дитини: старший дошкільний вік. 2-ге вид. Київ: Генеза, 2014. 88 с.
8. Рібсун Ю. До питання створення універсальних освітніх програм для дітей з особливими мовленнєвими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2022. № 1(105). С. 53–68.
9. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / за ред. Є.Ф. Собонович. Київ: Актуальна освіта, 2007. 120 с.

REFERENCES

1. Baranets, I. (2020). Metodichni osnovy formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti u ditei starshoho doshkilnoho viku iz motornoiu alaliiieu. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 4(96), 39–45 [in Ukrainian].
2. Dolzhenko, S., Ribtsun, Yu. (2020). Kontseptualni zasady vyvchennia movlennievoi diialnosti z pozytsii psykhohinvistychnoho pidkhodu. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 2(94), 74–80 [in Ukrainian].
3. Dorozhko, I. I., Malykhina, O. Ye., Turishcheva, L. V. (2021). Rozvytok komunikatyvnykh umin ditei z OOP v umovakh inkluzyvnoho navchannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia, issue 4*, 134–138 [in Ukrainian].
4. Kravtsova, I. V., Stakhova, L. L. (2020). Prohrama “Korektsiino-rozvytkova robota z ditmy iz zahalnym ta fonetyko-fonematychnym nedorozvynenniam movlennia”. Ternopil [in Ukrainian].
5. Omelchenko, I. (2020). Psykholohichni mekhanizmy symvolizatsii v strukturі komunikatyvnoi diialnosti doshkilnykiv iz zatrymkoiu psykhichnoho rozvytku. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 3(95), 26–34 [in Ukrainian].
6. Omelchenko, M., Mamicheva, O., Sylchenko, V., Kordonets, V. (2022). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii u doshkilnykiv z porushenniamy intelektualnoho rozvytku zasobamy siuzhetno-rolovoii hry. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 2(106), 7–14 [in Ukrainian].
7. Ponimanska, T. I., Dychkivska, I. M., Kozliuk, O. A., Kuzmuk, L. I. (2014). Sotsialnyi rozvytok dytyny: starshyi doshkilnyi vik. Kyiv [in Ukrainian].
8. Ribtsun, Yu. (2022). Do pytannia stvorennia universalnykh osvitynykh prohram dlia ditei z osoblyvymy movlennievymy potrebamy. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 1(105), 53–68 [in Ukrainian].
9. Trofymenko, L. I. (2007). Korektsiine navchannia z rozvytku movlennia ditei serednoho doshkilnoho viku iz ZNM: prohramno-metodychnyi kompleks. E. F. Sobotovykh. Kyiv [in Ukrainian].